



*Кочетов О.Я.,*

*доцент кафедри менеджменту, фінансів та кредиту Хмельницького інституту регіонального управління та права, кандидат технічних наук, доцент*

*Тригорович А.В.,*

*керівник учбового відділу факультету адміністративного менеджменту, доцент кафедри регіонального та муніципального управління Хмельницького інституту регіонального управління та права*

*Поргова Л.В.,*

*декан факультету бізнесу і права Технологічного університету Поділля, кандидат економічних наук, професор*

### ПРО ОКРЕМІ КАТЕГОРІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “РОЗМІЩЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ”

Серед багатьох проблем навчальної дисципліни “Розміщення продуктивних сил” (РПС) є й проблема уточнення дефініцій її основних понять, оскільки нечітке визначення категорій ускладнює розуміння сутності як безпосередньо даних категорій, так і всієї дисципліни загалом. Тобто виникає необхідність певного уточнення дефініцій окремих категорій РПС.

Виходячи з цих міркувань, хочемо запропонувати своє ставлення щодо дефініції зазначених вище категорій.

Не поодинокі випадки, коли в літературі з РПС “географічне середовище” ототожнюють з “економіко-географічним простором”, а “економіко-географічний простір” – з “географічним простором” [1] – [3], що є методологічно помилковим, оскільки відбувається неправомірна підміна однієї категорії (“простір”) іншою нерівнозначною категорією (“територія”) внаслідок двоякого розуміння сутності третьої категорії (“середовище”).

Слово **“середовище”** має два основних значення. Це може бути речовина чи фізичні тіла з певними властивостями, що заповнюють простір навколо відповідного матеріального об’єкта, або сукупність природних, соціально-побутових та інших умов, у яких проходить життя людини [4, т.3, С.265]. Саме останнє значення, на думку С.І. Ожегова, найкраще відповідає поняттю – **“географічне середовище”** [5, С.620], під яким розуміють сукупність природних ресурсів і природних умов, що властиві певній частині території Землі, де здійснює свою життєдіяльність людина. Тому цю категорію слід розглядати у вигляді частини земного природного оточення, зі всіма властивими для неї природно-географічними умовами, з якою суспільство в даний момент часу перебуває у безпосередній взаємодії.

В сучасній українській мові під **“територією”** розуміють двомірне зображення частини земної кулі, країни чи частини світу, на якій поширені певні явища [4, т.3, С.523-524].



У свою чергу, “простір” – це форма існування матерії, що відображається у тримірній системі координат, має певну протяжність та обсяг і виражає порядок розташування, співіснування та відокремленість речей одна від одної [4, т.3, С.53]. Звідси під “географічним простором” слід розуміти сукупність географічних об’єктів у тримірному відображенні, розташованих на певній конкретній території, що постійно розвиваються у часі й пов’язані між собою щільними взаємозв’язками.

Що стосується **економічного простору**, то він, суворо кажучи, не є простором у звичайному розумінні такого слова, оскільки цей термін означає сукупність економічних стосунків між об’єктами соціально-економічної сфери, розташованих на певній території, які виявляються через систему управління між згаданими вище об’єктами за принципом щільності організаційно-економічних зв’язків.

З категорією “економічний простір” тісно пов’язане інше поняття – “економіко-географічний простір”, під яким розуміють сукупність об’єктів соціально-економічної сфери, що розміщені на певній території, але у тримірному відображенні, мають щільні взаємозв’язки між собою і розвиваються у часі.

Кількісно економіко-географічний простір визначається певним потенціалом, під яким розуміють національний дохід, випуск продукції та інші економічні показники в перерахунку на душу населення, що є характеристикою цих об’єктів.

Найчастіше економіко-географічний простір не збігається з економічним простором, оскільки в останньому зв’язок між виробництвом, соціумом і оточуючим середовищем має мінливий характер і здійснюється на підставі виробничо-економічних стосунків, що склалися в даний момент часу, без чіткої прив’язки до території. Але чим більше економічний простір наближується до економіко-географічного простору, тим більше є можливостей для оптимального розміщення виробництва на даній території.

З фізичної точки зору, економіко-географічний простір є суцільним статичним полем у вигляді множини різних господарських об’єктів (виробничих підприємств, промислових центрів, вузлів, виробничих і територіально-виробничих комплексів і таке інше), які формуються у часі за рахунок міцних економічних зв’язків та взаємного впливу на навколишню територію кожного окремого підприємства у трьох взаємопов’язаних напрямках:

- виробництво;
- населення;
- оточуюче середовище.

Між складовими об’єктами економіко-географічного простору діє сила тяжіння (аналог силі Кулона для електростатичного поля), розмір якої визначається загальновідомим **законом Рейлі** [1, С.166]:

$$F_T = \frac{\Delta P_{AB}}{R_{AB}^2}, \quad (1)$$

де де  $\Delta P_{AB}$  – різниця потенціалів між об’єктами А та В;  $R_{AB}$  – мінімальна відстань між об’єктами А і В.

Слід зауважити, що у формулі (1) є суттєва методологічна помилка, яка обумовлена невірним розумінням геометричної форми просторової взаємодії складових елементів національно-господарського комплексу країни між собою. Так, в класичній теорії “центрального місця” Кристалера-Льоша вважається, що просторовою формою територіально-виробничого комплексу є певна геометрична фігура, проекція якої на площу (територію країни, регіону)



має вигляд шестикутника. Відповідно національно-господарський комплекс країни розглядається прихильниками цієї теорії як сукупність шестикутників у вигляді “бджолиних стільників”.

Такий погляд є помилковим. Оптимальною формою просторової дії сил тяжіння між вузловими точками (місцями зосередження економічних потенціалів – складових національно-господарського комплексу країни) є куля, яка у свою чергу проектується на площині (території країни, регіону) не у шестикутник, а у коло.

Тобто закон Рейлі повинен мати наступний математичний запис:

$$F_T = \frac{4 \cdot \Delta P_{AB}}{\pi N_A \cdot R_{AB}^2} = K \frac{\Delta P_{AB}}{N_A \cdot R_{AB}^2}, \quad (2)$$

де -  $K$  коефіцієнт пропорційності, який враховує вид проекції форми просторової взаємодії між об'єктами А і В на площу (територію країни, регіону).

Але оскільки вищезгадані складові елементи національно-господарського комплексу країни, як правило, мають різні масштаби вимірювання та суттєво відрізняються між собою за числовими значеннями своїх економічних потенціалів, то це коло на плані локалізації складових національно-господарського комплексу країни деформується у еліпс. Тому розрахунки для гіпотетичної і реальної моделі, які обчислюються за формулою (1) та за формулою (2), практично між собою не відрізняються.

Чимало плутанини пов'язано з такими категоріями, як “закон РПС” і “закономірність РПС”.

Академічна наука під законом розуміє суттєве, загальне, об'єктивне, стійке, багато разів повторюване співвідношення між явищами у природі і суспільстві [6, С.446]. Причому, закони можуть бути трьох видів: специфічними, загальними і універсальними.

Закону передує закономірність як об'єктивно існуючий, багато разів повторюваний суттєвий зв'язок між природними та соціально-економічними явищами суспільного життя або етапів історичного процесу [6, С.447].

Аналіз наведених формулювань показує відсутність чіткої межі між законами і закономірностями, внаслідок чого дуже часто в РПС одні й ті ж співвідношення між явищами, що існують у природі і суспільстві, розглядаються то як закони, то як закономірності.

Це пояснюється кількома чинниками.

По-перше, ряд вчених до закономірностей відносить усі специфічні закони, що діють в даному середовищі.

По-друге, дехто з дослідників під законами розуміє тільки ті співвідношення між явищами у природі і суспільстві, які відображають їх найбільш суттєві взаємозалежності, а решта зв'язків між цими явищами вони відносять до закономірностей.

По-третє, існує думка, що в умовах конкретного середовища загальні економічні закони перетворюються у закономірності. (Наприклад, закон суспільного поділу праці у просторовому аспекті постає як закономірність територіального поділу праці, а закон концентрації виробництва – як закономірність територіальної концентрації виробництва). Тобто за логікою цих послідовників відокремлення законів РПС від закономірностей немає аніякого економічного сенсу, оскільки усі закономірності розміщення продуктивних сил фактично є специфічним просторовим проявом відповідних економічних законів.

Ми не можемо погодитися з жодною із наведених точок зору, оскільки основні відмінності закону від закономірності не можна зводити лише до механічної заміни слів “закон” на “закономірність” з відповідним прикметником “територіальний”.



Головна відмінність законів від закономірностей, на нашу думку, полягає у тому, що закони характеризують найбільш суттєві співвідношення між явищами у природі і суспільстві, а закономірності відображають лише стійкий причинно-наслідковий зв'язок між природними та соціально-економічними явищами суспільного життя або етапів історичного процесу.

Дуже часто в економічній літературі поруч із категорією **“фактори РПС”** використовуються ще так звані **“передумови РПС”**, під якими розуміють додаткові загальні природні, демографічні та історико-економічні умови розміщення й розвитку виробництва, що передують усім іншим умовам ефективного розміщення продуктивних сил [1, С.91]. При цьому за критерій розмежування передумов та інших факторів приймається ступінь їх впливу на ефективність розміщення продуктивних сил. Тобто передумови, на думку прихильників вищезазначеної концепції, відрізняються від факторів тим, що є елементарними умовами, які визначають потенційну можливість розміщення виробництва і населення хоча б на мінімально ефективному рівні.

Логічний аналіз показує усю штучність такого розподілу факторів, оскільки ефективність розміщення продуктивних сил визначається не набором якихсь кількох елементарних умов, а комплексом природних, історико-демографічних, соціально-економічних та інших факторів, чия сумарна дія й визначає ефективність розміщення виробництва та трудових ресурсів певного регіону чи країни загалом. Причому мінімізація ефективності розміщення продуктивних сил немає економічного сенсу, оскільки мінімальний ефект від впровадження будь-яких заходів завжди дорівнює нулю і означає, по суті, повне ігнорування цих заходів. До того ж, кожен з так званих **“природних, демографічних та історико-економічних передумов розміщення виробництва”** за своєю структурою не є елементарною гіпотетичною передумовою, оскільки складається з кількох інших умов. Тому їх навіть за термінологією прихильників зазначеної вище концепції слід віднести не до передумов, а до звичайних факторів РПС.

(Зауважимо, що однією з методик оцінки ефективності розміщення виробництва може бути розроблений нами метод потенціалів та його різновид – спосіб обертаючих моментів [7]).

Таким чином, наведена нами конкретизація дефініцій деяких категорій РПС дозволяє краще зрозуміти їх економічну сутність, що сприяє загальному підвищенні якості викладання дисципліни РПС.

### Література

1. Розміщення продуктивних сил: Підручник / За ред. В.В. Ковалевського, О.Л. Михайлюк, В.Ф. Семенова. – К.: Знання, 1998. – 546 с.
2. Розміщення продуктивних сил України: Підручник / За ред. Є.П. Качана. – К.: Вища школа, 1999. – 375 с.
3. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навч. посібник. – К.: Вікар, 2001. – 377 с.
4. Новий тлумачний словник української мови. У 3-х томах / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконт, 2001. – Т.1. – 928 с., т.2. – 928 с., т.3. – 864 с.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Рус. язык, 1988. – 750 с.
6. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1982. – 1600 с.
7. Кочетов О.П., Гарват А.А., Торгов О.Ю., Торгова Л.В. Оцінка ефективності розміщення виробництва за допомогою методу потенціалів // Вісник Технологічного університету Поділля. – 2002. – № 2. – С. 312– 322.